

Csiszárík-Kocsir Ágnes

Etikus pénzügyek, avagy a pénzügyek etikája

Vélemények egy kutatás eredményei alapján

Ethical Finance or the Ethics of Finance

Opinions Based on a Survey

Összefoglalás

A 2008-as gazdasági-pénzügyi válság új korszakot jelentett a pénzügyekben. A válság számos folyamatot megszakított, átírta az addig uralkodó gazdasági teóriákat, és bebizonyosodott, hogy a piacok nem mindenhatóak. De hogyan is jutott ide a világ? Ki tehet az eseményekről? Rengeteg vélemény, kutatás, szakkikk keresi és kereste a választ erre a kérdésre, de ezekben alig esik szó az erkölcsről és az etikáról. A tanulmányban ismertetett kutatás célja, hogy bemutassa az átlagemberek véleményét a pénzügyi rendszeréről, annak etikus működéséről és a rendszerhibák okairól.

Summary

The financial crisis of 2008 brought in a new era in finances. Many processes were disrupted by the crisis, prevailing economic theories were rewritten, and it was demonstrated that the markets are not omnipotent. But how did this happen? Who was responsible for the events? Many opinions, studies and articles have tried to find the answer to this question, but the role of ethics and morality is hardly ever mentioned. The aim of the article is to present the opinion of the man in the street on the financial system, on how ethical the system is, and on the reasons for the system failure.

DR. CSISZÁRIK-KOCSIR ÁGNES, PhD, egyetemi docens, Óbudai Egyetem,
Keleti Károly Gazdasági Kar, Gazdaság- és Társadalomtudományi Intézet
(kocsir.agnes@kgk.uni-obuda.hu).

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A gazdasági válság kapcsán számtalan esetben felmerül az etika és az etikus viselkedés kérdése a pénzügyi rendszer oldaláról. Ha a válság okait keressük, akkor számos tényezőt lehet felsorolni, mint az ingatlanbuborékot, a könnyű hitelhez jutás lehetőségét, a hitelezési feltételek lazaságát, a liberális hitelezési politikát, a subprime hitelezést, a szabályozási hiányosságokat, a növekvő eladósodást, de idesorolható még a bankok megnövekedett hitel-betét aránymutatója is.² A válság kialakulásának felelősei kapcsán nehéz állást foglalni még most, közel 8 év távlatából is. A vélemények többsége a banki oldalt okolja, mivel ők voltak azok, akik profithajhász módjára felelőtlenül hiteleztek, megszegve ezzel minden etikai és morális normát a minél nagyobb eredmény érdekében. A napjainkban oly sokszor emlegetett CSR-megközelítés (vállalati társadalmi felelősség) is központi elemként foglalkozik az etikus viselkedés és működés kérdésével,³ mely a gazdaság minden szereplőjére érvényes kellene hogy legyen. Számos szakértő azon az állásponton van, hogy a válság a sorozatos emberi hibák következménye, ami óriási rendszerhibaként testesült meg, és melyért a világnak, az embereknek kellett nagy árat fizetni a bankmentésre, a pénzügyi rendszer stabilizációjára fordított adópénzek formájában. Racelis⁴ kimondja, hogy a válság kirobbanása előtt konkrét cégek és magánszemélyek jártak el felelőtlenül a munkájuk során, és az intézményeknek lett volna az a feladatuk, hogy megakadályozzák ezt a felelőtlen viselkedést, és hogy betartassák az etikus elveket a működés során. Az intézmények hiába próbálnak a felelősség delegálásával kibújni a feladat alól, azt figyelembe kell hogy vegyék, hogy a felelősség egyben döntési és cselekvési szabadságot jelent az elszámoltathatóság és a bizalom mellett.⁵ Ha a felelősség mögött nincsenek ott az etikus elvek, akkor az mindig a 2008-ashoz hasonló helyzeteket fog produkálni. A felelős viselkedés tehát, az általánosságban elfogadott definíciók alapján, az egyének és szervezetek oldaláról nem más, mint jónak lenni, avagy jól tenni. Az azonban, hogy mi a „jó”, gyakran szubjektív és éppen ezért vitatott kérdés. Ahogy Cameron⁶ is fogalmaz, a „jó” nem más, mint az erények megnyilvánulása (korrektség, helyes elvek követése, jó cselekedetek stb.), de sajnos nem ennek hiányáról szólnak a válsággal kapcsolatos viták.

A válság történetének tárgyalása során inkább az okok és az okozók elemzése és keresése áll a középpontban. A válság kirobbanásának felelősei kereshetők a pénzügyi piacok keresleti (háztartások, vállalkozások) és kínálati (bankok, pénzügyi vállalkozások) oldalán egyaránt, de fontos szerepet tölthettek be a jegybankok, a kormányok és a szabályozó hatóságok is a szabályozás elhanyagolásával.⁷ Nem szabad megfélemlíteni a központi bankok szerepéről sem,⁸ akik az intézkedéseik halogatásával vagy elodázásával súlyosbították az amúgy is mély problémákat. Vannak vélemények, melyek egyértelműen az amerikai kormányzatot és a jegybank szerepét betöltő Fedet teszik meg felelősnek, és akadnak, akik a pénzügyi innovációkban rejlő nem látható kockázatokat okolják.⁹ Claessens szerzőtársaival¹⁰ négy okot sorol fel a válság kirobbanása mögött: a túlzott és hirtelen eszközár-növekedést, a súlyos adósságtömeget generáló hitelboom jelenségét, a túlzott hitelfelvételi aktivitást, valamint a pénzügyi felügyelet szabályozói tevékenységének kudarcát. Burgis¹¹ még keményebb kritikát fogalmaz meg a bankrendszerrel szem-

ben, egyenesen bűnös magatartásként jellemzi a bankok viselkedését, ami alatt nemcsak az adóelkerülési praktikák alkalmazását érti, hanem a gazdaság etikus működésének alá-
ásását is. Az előzőekben felsorolt elméletek, vélemények a válságot inkább intézményi,
mint emberi oldalról közelítették meg, ezért is tipizáljuk a 2008-as eseménysorozatot
inkább bank- vagy adósságválságnak, mintsem az etika, avagy az erkölcs válságának.

Még számos vélemény és álláspont vonulatható fel a témában, de kétségkívül min-
den oknak és felelősnek köze van az etikához, pontosabban az etikus viselkedés hi-
ányához, még ha ezt nem is mondjuk ki egyértelműen. Baritz¹² is leszögezi, hogy a
gazdasági válság gyökereit az etika és az erkölcs oldaláról kell vizsgálni. A rendszer
valamely pontján eltűnt a szereplők tevékenységéből a felelős etikus és erkölcsös visel-
kedés, és a helyébe a kapzsiság, a nyereségvágy és a felelőtlenység lépett. Az etika és az
erkölcs pedig eltűnt, vagy inkább száműzve lett a rendszerből, és csak a magánéletben
kapott helyet.¹³

Blinder¹⁴ a fentiek alapján „hét fő bűnt” nevez meg a válsággal kapcsolatban, mely
segíti a válság, a pénzügyek és az etika kapcsolatának tisztázásában. A Blinder-féle hét
fő tényező az alábbiakban foglalható össze (a szerző szóhasználatával élve):

1. Felfújott eszközárak, főként a lakások (ingatlanpiaci buborék) és az egyes értékpá-
pírok esetén (kötvénybuborék);
2. Túlzott tőkeáttétel a pénzügyi rendszerben és a makrogazdaság egészében;
3. A pénzügyi szabályozás hiánya, a szabályozatlan területek sokasága, ami a kötele-
zettségek szegényes teljesítését eredményezte;
4. „Szégyenletes” banki gyakorlatok a subprime- és a jelzáloghitelezés területén;
5. A rossz jelzáloghitelek „örült és szabályozatlan” értékpapírosítása;
6. A hitelminősítő intézmények „feneketlen kapzsisága”, mely segítette a fenti érték-
papírosítás legalizálásában;
7. A „perverz” javadalmazási rendszerek a pénzügyi intézményeknél, mely egyene-
sen a csőd felé vitte a szervezeteket.

Knights¹⁵ két etikai jellegű problémát fogalmaz meg a válság kirobbanása kapcsán.
Blinderhez hasonlóan Knights is igen élesen fogalmaz, és az alábbi két okot nevezi
meg (szintén a szerző szóhasználatával élve):

1. A kapzsi bankárok és a bónuszmánia;
2. A dereguláció és a financializáció neoliberális rémálma.

XVI. Benedek pápa enciklikájában¹⁶ is foglalkozik a válsággal, ahol a válság fő oka-
ként szintén a kapzsiságot nevezi meg. Benedek pápa általánosságban elfogadja a ka-
pitalizmus alapelveit,¹⁷ még akkor is, ha a 21. század kapitalista gazdaságát Cameron¹⁸
még jóval a válság kirobbanása előtt a „bűnök gazdaságának”¹⁹ nevezte. Benedek pápa
kimondja, hogy a vagyon önmagában nem rossz, és a kapitalizmus sem a gonosz kre-
álmanya, de a vagyon használata erkölcsileg helytelen számos gazdasági eseménnyel,
cselekvéssel egyetemben. Kimondja, hogy az erkölcsi értékeknek és normáknak helyet
kell kapniuk a gazdaságban és a gazdasági kapcsolatokban, és ezeknek láthatónak is
kell lenniük. Az őszinteség, az igazság és az igazságosság elvét bele kellene fogalmazni
a jogrendbe és a szabályozásba, de a legfontosabb annak megértése és tanítása lenne,
hogy sem a jogrendszer, sem a gazdaság nem létezhet erkölcs és etika nélkül.

A kirobbanó válság felelőseinek keresése közben érdemes mindig elgondolkodni a rendszer szereplőinek viselkedésén is. Talán közelebb kerülünk a pénzügyi rendszer viselkedésének etikai alapon való megítéléséhez, ha megvizsgáljuk annak dimenzióit:²⁰

– Az etikus viselkedés személyes dimenziója: a személyes és az üzleti döntéseket emberek, személyek hozzák, ezért ha meg szeretnénk érteni a pénzügyi rendszer viselkedését és a válsághoz vezető utat, akkor foglalkozni kell az etika ezen dimenziójával is.

– Az etikus viselkedés szervezeti dimenziója: a szervezetekben emberek dolgoznak, akik a döntéseiket egy jogi személyiséggel bíró, ám természetes formában nem létező társaság nevében hozzák.

– Az etika szociális dimenziója: az egyének és a szervezetek az őket körülvevő környezetben tevékenykednek. Ha a környezet elfogadja az alapvető erkölcsi normákat, akkor az képes a személyeket és a szervezeteket is az etikus viselkedés útjára terelni.

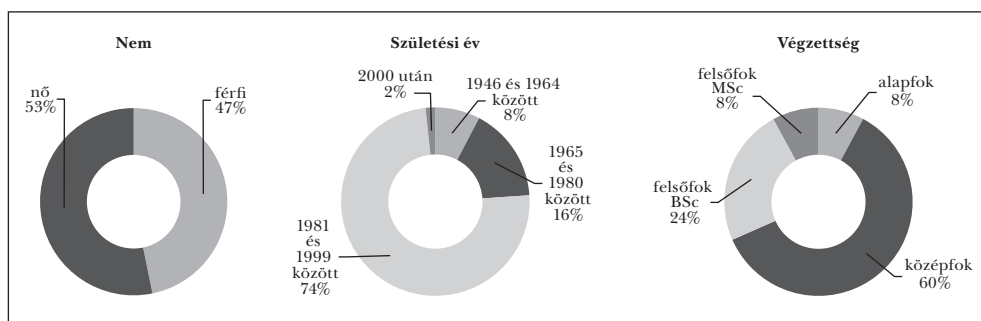
Ahogy a fenti felsorolásból látható, az etikus viselkedés három dimenziója szorosan összefügg egymással. Az egyének szervezetekben dolgoznak, a szervezeteknek az őket körülvevő társadalmi-gazdasági környezetben kell helytállniuk. A bankokra és a pénzügyi intézményekre ugyanez igaz. Ha a Lehman Brothers²¹ példáját vesszük alapul, akkor a fent bemutatott három dimenzió minden vetülete egyértelműen látható. Sajnos nemcsak a Lehman példája támasztja alá az etika három olvasatának összefüggését, ugyanez elmondható minden tanácsadóról, bankról, minősítőről, amely a 2008-as esemény sorozat aktív szereplője vagy előidézője volt.

A továbbiakban a fenti elméleti háttér mentén vizsgálom meg az emberek véleményét a pénzügyi intézmények, az etika és az erkölcs viszonylatában.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmány alapjául egy 2016 februárja és májusa között lebonyolított kérdőíves kutatás szolgált.²² A kutatás egy előtesztelt, sztenderdizált kérdőív segítségével történt. A kérdőív a statisztikai értékelés céljából nem tartalmazott nyitott kérdéseket. A kérdőív véglegesítését három korábbi forduló is megelőzte: egy 2015-ben kivitelezett primer kvantitatív kutatás, valamint egy 2015-ben és 2016-ban végzett kvalitatív felmérés. A korábbi kutatások eredményei alapján alakult ki a kérdőív jelenlegi formája, mely számos témát vizsgált, a pénz értékétől kezdve, a pénzügyi és befektetési ismeretek helyes használatán keresztül az etikai kérdésekig. A kérdőív 9 kérdést tartalmazott a fenti témákban, és 3736 fő töltötte ki azt hiánytalanul. A kérdőív lekérdezése online történt, biztosítva a válaszadók anonimitását. A válaszadók szegmentálásához csak a születési évet, a befejezett legmagasabb iskolai végzettséget, valamint a nemet kérdeztem meg. A kérdések között többszörös választásos kérdések és értékelő skálák is szerepeltek. A kérdőívet elsősorban Budapesten és a Közép-Magyarország régióban élők töltötték ki, inkább a fiatalabb korosztály, mivel a kutatás nem titkolt célja az Y generáció pénzügyi véleményének, attitűdjének feltérképezése volt. A minta nem minősül reprezentatívnak, de lehetőséget ad egy későbbi, reprezentatív kutatás megalapozására. A kérdőív jelen tanulmányban bemutatott eredményei SPSS 19.0, valamint MS Excel 2010 programok segítségével születtek. A válaszadók összetételét az *1. ábra* tartalmazza.

1. ábra: A minta megoszlása

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

1. táblázat: Az állításokra adott válaszok átlagértékei és azok szórásának értéke

	átlag	variancia
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene hogy szerveződjön.	3,191	0,708
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	3,070	0,704
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.	3,042	0,802
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	2,896	0,737
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	2,882	0,716
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.	2,802	0,734
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	2,785	0,753
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	2,743	0,765
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	2,703	0,829
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsik.	2,692	0,988
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	2,653	0,776
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségre vonás.	2,315	1,152
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.	2,169	1,146
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.	2,062	0,790
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.	1,797	0,608

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

EREDMÉNYEK

A kutatás jelen tanulmányban publikált részében a pénzügyek és az etika kapcsolatát vizsgáltam 15 állítás segítségével. Az állítások tehát a kérdőív kialakítását megelőző kvalitatív fordulóban alakultak ki, melyek segítségével a bankok és a pénzügyi rendszer

2. táblázat: Az etika és a gazdaság kapcsolatának faktorai

KMO = 87%	Component		
	Etika-pártiak	Önérdék-követők	Pénzügyi kérdésekben racionálisak
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	0,711		
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	0,698		
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	0,692		
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	0,675		
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	0,669		
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsiak.	0,635		
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	0,632		
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	0,626		
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene, hogy szerveződjön.	0,552		
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.		0,699	
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.		0,671	
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségre vonás.		0,608	
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.			0,657
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.			0,625
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.			0,502

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

etikus avagy etikátlan viselkedését kívántam felmérni. A válaszadókat arra kértem, hogy egy négyfokozatú skála segítségével ítélik meg, mennyire értenek egyet az állításokkal (1. táblázat).²³

Ahogy az 1. táblázatból is látszik, a válaszadók nagyon erősen egyetértettek abban a kérdésben, hogy a pénzügyi rendszernek etikus elvek alapján kellene szerveződnie, de szintén 3-as érték feletti értéket kapott az az állítás is, miszerint ha a gazdaság az etika mentén működne, akkor a környezetet és a munkavállalók tömegét nem zsákmányolnák ki. A válságok kialakulása kapcsán, a válaszadók ítélete alapján nem jelentkezik erősen az etika és az etikus viselkedés fontossága, ami a fent bemutatott, uralkodó

elméleteknek köszönhető, melyek nem hangsúlyozzák kellő mértékben az etika és az erkölcs szerepét a folyamatokban. Hasonló az értékelés a recesszió megítélése kapcsán is. A kérdések alapján a válaszadók a bankok működését nem tartják etikátlannak, és nem is tartják őket túlzottan kapzsinak, amit a kapott értékek is alátámasztanak. Az állításokra adott válaszok reálisnak mondhatók a tekintetben is, hogy a két kontrolláltság, vagyis: „A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene, hogy szerveződjön/szerveződik”, az értékek alapján a lista két végpontján jelenik meg, tehát a válaszadók kimondják, hogy az etika nem teljes egészében mutatkozik meg a pénzügyi rendszer működésében.

Az állítások további vizsgálata során faktoranalízist végeztem, hogy megvizsgáljam, mely állítások tartoznak egy csoportba a válaszadók gondolkodásában. Több próbát is végeztem, melyek alapján a háromfaktoros mátrix bizonyult a leginkább megfelelőnek, melyet a 2. táblázat mutat. A Kaiser–Meyer–Olkin-érték 87%, ami azt mutatja, hogy az adatok tekintetében jól alkalmazható a faktoranalízis módszere.

A faktormátrix alapján három csoportba sorolhatók a kapott válaszok.

1. Az *etikapártiak* csoportjába azok az állítások kerültek, melyek a gazdaság működésének hibáit az etika, az erkölcs hiányában találják. Ha a gazdaság szereplői, így a bankok is, az etikus elvek mentén hoznának döntést, etikusan viselkednének, akkor nem lennének válságok, nem rendülne meg a pénzügyi rendszer, és ily módon csökkennének a negatív externáliák is. E csoportba tartozók szerint a pénzügyi rendszer nem működik etikusan, bár úgy kellene funkcionálnia.

2. Az *önérdekkövetők* faktorában azon állítások kaptak helyet, melyek a közjó helyett inkább az önérdekre, az egyénre helyezik a hangsúlyt. A válaszok kapcsán kimondható, hogy az erkölcs és az etika minden esetben háttérbe szorul, helyét az egyéni érdek, a haszon és a profit veszi át. Az etika és az erkölcs megtagadásának ezen olvasatban nincs is következménye, ami tovább növeli az önérdek fontosságát.

3. A *pénzügyi kérdésekben racionálisak* véleménye megerősíti a pénz helyét és szerepét a gazdaságban. Kimondják, hogy az csak eszköz, azért van pénz, mert általa bonyolíthatók a gazdasági folyamatok, elérhetőek a magán- és közjavak. A pénzügyi kérdésekben racionálisak szerint a pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik, így nem is látnak problémákat a rendszer működésében.

A fenti csoportok alapján tehát egyértelműen elkülönül az a három tipikus csoport, ami a hétköznapokban is megfigyelhető a közvetlen környezetünkben is. Vannak olyan embertársaink, akiknek a napi cselekedeteit az etika és az erkölcs, a klasszikus, vallásos viselkedésformák irányítják. E csoportba tartozók ugyanezt elvárják a gazdaságtól, beleértve a bankokat és a pénzügyi intézményeket is. Az önérdeket a társadalmi érdek elé helyezők a hedonisták, akik az egyéni hasznok maximalizálását helyezik a középpontba, amit bármi áron követnek is. A szakirodalmi áttekintés alapján idesorolhatók azok a bankárok, döntéshozók is, akik a számokkal kimutatható eredmények miatt olyan pénzügyi konstrukciókat találtak ki, bonyolult matematikai formulákba csomagolva, melyek egy részét még napjainkban sem sikerült kibontani. A racionálisak szerint a pénz nem más, mint egy eszköz. Véleményük szerint a pénz csak arra való, hogy azáltal javakat lehessen cserélni, hogy az tranzakciókat közvetítsen. Amennyiben

a pénz szerepe ezen a mezgyén marad, akkor nincs is szükség az etikus működés vizsgálatára, hiszen így a gazdaság csak etikusan tud működni.

A továbbiakban megvizsgáltam az állításokra adott értékek Pearson-féle khi-négyzet, valamint Cramer-féle V értékeit. A khi-négyzet értékkel arra kerestem a választ, hogy van-e összefüggés az állítás megítélése, valamint a válaszadók neme, kora és végzettsége között. Ha a khi-négyzet értékhez tartozó szignifikanciaszint 0,05 alatti, akkor kijelenthetjük, hogy van összefüggés a vizsgált tényezők között, azaz a nullhipotézis elvethető. A Cramer-féle V értékkel azt vizsgáltam, hogy mennyire erős az összefüggés a válaszok és a szegmentációs jellemzők között. Minél közelebb esik a mérőszám értéke az 1-hez, annál erősebb a kapcsolat. Az elemzést faktoronként végeztem el, majd ezt követően kiszámítottam az állítások átlagértékeit is a szegmentációs ismérvek alapján.

3. táblázat: Az állításokra adott válaszok Pearson-féle khi-négyzet, valamint Cramer-féle V értékei nem, kor és végzettség alapján az „etikapártiak” csoportjánál

		nem	kor	végzettség
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	Pearson Chi	0,006	0,000	0,061
	Cramer's V	0,057	0,078	0,038
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,000
	Cramer's V	0,083	0,087	0,064
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,002
	Cramer's V	0,119	0,079	0,048
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,004
	Cramer's V	0,083	0,079	0,046
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,040
	Cramer's V	0,073	0,062	0,040
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsik.	Pearson Chi	0,015	0,000	0,005
	Cramer's V	0,053	0,108	0,046
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,364
	Cramer's V	0,099	0,095	0,030
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	Pearson Chi	0,000	0,217	0,001
	Cramer's V	0,096	0,033	0,050
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene hogy szerveződjön.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,000
	Cramer's V	0,080	0,104	0,059

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

Mivel a 3. táblázat állításainak többsége kapcsán létezik statisztikailag igazolható kapcsolat az állítás értékelése, valamint a szegmentációs jellemző alapján, vagyis befolyásolja az állítás megítélését a válaszadó neme, kora és a végzettsége, ezért szegmentumonként megvizsgáltam az egyes állítások átlagértékeit is az első faktorcsoporthoz. A 4. táblázat

mutatja az állítások csoportonkénti átlagértékeit, kiemelve a három legmagasabb és legalacsonyabb átlagértékkel bíró csoportot.

4. táblázat: Az állításokra adott válaszok átlagértékei szegmentumonként az „etikapártiak” csoportjánál²⁴

	férfi	nő	BB	X	Y	Z	alap	közép	felső (BSc)	felső (MSc)
A válságok elkerülhetők lennének, ha a pénzügyi rendszer szereplői etikus elvek alapján cselekednének.	2,719	2,765	2,983	2,883	2,686	2,839	2,844	2,755	2,726	2,603
Ha minden pénzügyi szereplő etikusan működne, akkor nem lenne recesszió, nem lennének válságok.	2,653	2,746	3,000	2,848	2,641	2,661	2,793	2,746	2,646	2,455
Az etikus gazdaság biztosítaná az államok kiegyensúlyozott működését.	2,797	2,983	3,101	3,054	2,846	2,661	2,922	2,919	2,871	2,774
Az etikus gazdaság etikus pénzügyi rendszert eredményezne.	2,815	2,941	3,164	3,010	2,827	2,790	2,905	2,905	2,852	2,774
Az etikus gazdaság nem zsákmányolná ki a környezetet és a munkavállalókat.	3,009	3,124	3,230	3,196	3,029	2,952	2,993	3,092	3,058	3,020
A hitelek azért drágák, mert a bankok kapzsiak.	2,745	2,645	3,063	2,964	2,600	2,435	2,707	2,719	2,691	2,475
A 2008-as pénzügyi válságot az etika teljes mértékű eltűnése okozta a pénzügyi rendszerből.	2,674	2,633	2,927	2,814	2,596	2,355	2,599	2,658	2,669	2,620
A bankok működéséből teljes mértékben hiányzik az etikus viselkedés.	2,852	2,725	2,850	2,807	2,777	2,613	2,677	2,828	2,757	2,646
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján kellene hogy szerveződjön.	3,126	3,248	3,484	3,405	3,123	2,806	2,983	3,180	3,243	3,327

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

5. táblázat: Az állításokra adott válaszok Pearson-féle khi-négyzet, valamint Cramer-féle V értékei nem, kor és végzettség alapján az „önérdekkövetők” csoportjánál

		nem	kor	végzettség
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,055
	Cramer's V	0,111	0,056	0,039
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségre vonás.	Pearson Chi	0,010	0,000	0,000
	Cramer's V	0,055	0,076	0,054
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.	Pearson Chi	0,036	0,000	0,001
	Cramer's V	0,048	0,072	0,050

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

A 4. táblázatból látszik, hogy az erkölcs pártiak csoportjába tartozó állításokkal leginkább az idősebb válaszadók, azaz a BB és az X generáció tagjai értettek egyet. Az állításokra a legkisebb átlagértékek leginkább a fiataloktól (Y és a Z generációtól), valamint a legmagasabb iskolai végzettségűektől származnak. Ez alapján kijelenthető, hogy a gazdaság és a pénzügyi rendszer etikus működése mellett elköteleződők inkább az idősebbek, akiknek a neveltetésében és az életében még alapvető értékeknek számított az erkölcs és az etika, amit nemcsak a család, az iskola, hanem a vallás és a társadalom is vizuálisabban közvetített számukra.

Az 5. táblázatban is látható, hogy számos esetben található összefüggés az állítások megítélése, valamint a szegmentációs jellemzők között. Az első állítás, miszerint a haszon és a nyereség fontosabb az etikánál, csak a végzettség kapcsán nem mérhető statisztikailag igazolható összefüggés, valamint a felelősségre vonás elmaradásával kapcsolatos második állítás tekintetében a nem esetén nem mérhető az. A Cramer-féle V érték alapján jelen faktor esetén sem mondható az összefüggés erősnek, mivel az inkább a 0-hoz közelítő. A továbbiakban az átlagos elemzése következik a 6. táblázat adatai alapján.

6. táblázat: Az állításokra adott válaszok átlagértékei szegmentumonként az „önérdekkövetők” csoportjánál

	férfi	nő	BB	X	Y	Z	alap	közép	felső (BSc)	felső (MSc)
A pénz egyéni érdekeket kell hogy szolgáljon.	2,107	2,023	1,920	1,969	2,091	2,323	2,235	2,068	2,051	1,879
A haszon és a nyereség mindig fontosabb, mint az etika és az erkölcs.	2,267	2,083	2,237	2,157	2,166	2,129	2,044	2,183	2,174	2,175
A pénzügyi rendszer szereplőinek az etikátlan működésük miatt nem jár felelősségre vonás.	2,376	2,261	2,244	2,273	2,328	2,452	2,255	2,366	2,268	2,125

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

A 6. táblázat három állítása kapcsán elmondható, hogy a legmagasabb értékek minden állítás tekintetében a férfaitól, valamint a legfiatalabbaktól, valamint a középfokú végzettségűektől származnak. Így kimondható, hogy a saját érdeküket a köz érdeke elé helyezők főként az ebből a szegmensből jövő válaszadók. A legkisebb értékek a legidősebb, az alapfokú, valamint az egyetemi végzettségűektől érkeztek, így ők kizárhatók ez alapján az önérdekkövetők csoportjából.

A 7. táblázat faktorcsoportja esetén látható arányaiban a legkevesebb összefüggés az állítások és a szegmentációs jellemzők között. A második állítás kapcsán, miszerint a pénz társadalmi érdeket szolgál, csak a kor tekintetében van igazolható kapcsolat, de az utolsó állításnál is az látható, hogy annak megítélését nem befolyásolja a válaszadók neme. A V értékek alapján szintén nagyon gyenge kapcsolat látható.

7. táblázat: Az állításokra adott válaszok Pearson-féle khi-négyzet, valamint Cramer-féle V értékei nem, kor és végzettség alapján a „pénzügyi kérdésekben racionálisak” csoportjánál

		nem	kor	végzettség
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.	Pearson Chi	0,000	0,000	0,049
	Cramer's V	0,087	0,055	0,039
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.	Pearson Chi	0,476	0,032	0,094
	Cramer's V	0,026	0,040	0,036
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.	Pearson Chi	0,290	0,000	0,000
	Cramer's V	0,032	0,055	0,059

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

8. táblázat: Az állításokra adott válaszok átlagértékei szegmentumonként a „pénzügyi kérdésekben racionálisak” csoportjánál

	férfi	nő	BB	X	Y	Z	alap	közép	felső (BSc)	felső (MSc)
A pénz társadalmi érdekeket szolgál, általa elérhetővé válik a közjó.	2,798	2,805	2,774	2,801	2,805	2,790	2,810	2,805	2,788	2,805
A pénz a gazdaság eszköze, és nem a főszereplője.	3,036	3,047	3,181	3,155	3,006	2,903	2,864	3,013	3,118	3,212
A pénzügyi rendszer etikus elvek alapján szerveződik.	1,789	1,804	1,711	1,736	1,818	1,871	1,871	1,821	1,741	1,710

Forrás: Saját kutatás, 2016, N = 3736.

A 8. táblázatból látható, hogy az átlagértékek alapján nagyon nehéz kimondani, hogy mely válaszadói csoport mondható a leginkább racionálisnak e tekintetben. Ismerni kell ehhez a pénz értékének dimenzióit, ami más és más hangsúllyal jelenik meg az egyes szegmensek esetében²⁵ a pénzügyi kultúra és tudás függvényében. A társadalmi elvárás szerint inkább az idősebb és a tanultabb emberektől várnánk azt, hogy pénzügyi kérdésekben megfontoltabbak legyenek, a pénz helyét és szerepét megfelelően kezeljék. Az állításokra adott válaszok kapcsán azonban az látható, hogy a legnagyobb értékek az alacsonyabb iskolai végzettségűektől származnak, akik kevésbé szkeptikusak a pénz szerepével kapcsolatban. Ennek oka, hogy nem feltétlenül figyelnek oda a pénzügyi piacokat és a pénzügyi piac szereplőit jellemző spekulációra, és így nem is tekintik a pénzt egy „játékszernek”. A legkisebb értékeket a legidősebbek és a legfiatalabbak adták, vagyis a BB és a Z generáció tagjai, akik már jobban látják, vagy akár személyesen tapasztalták is a fent említett pénzügyi visszasságokat. A legfiatalabbak, megfelelő szintű oktatás mellett, tanulják és ismerik a piacok működését, sőt sok esetben maguk is aktív tőkepiaci szereplők a technika által lehetővé tett lehetőségeket kihasználva. Így jobban látják a pénz valódi szerepét a gazdaságban.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ahogy a fenti elméleti és gyakorlati ismeretek is mutatják, az erkölcs és az etika valóban fontos a gazdaságok és a pénzügyi rendszerek működésében. Sajnos a gazdaság hajlamos arra, hogy erről időről időre megfeledkezzen, a következménye pedig egy válság lesz, és ez ismét figyelmezteti a szereplőket arra, hogy letértek a helyes útról, amelyet már az ókori filozófusok, majd később neves közgazdászok is hangsúlyoztak. Az etikátlan és kapzsi viselkedés mindig meghozza a maga „eredményét”, melyet sajnos az államok és az állampolgárok fizetnek meg a jólétük csökkenésével, a fogyasztásuk visszafogásával, a megtakarításaik felélésével. A 2008-as gazdasági válság jó példa minderre, amiből remélhetőleg a fiatalabb generáció is tanul majd. A profit és a nyereség mindenek fölé helyezése, a gazdasági szereplők tudatos vagy véletlen becsapása nem sokáig járható út. A kutatás rámutat arra, hogy a társadalomban háromféle csoport létezik: vannak, akik hívei az erkölcsnek (ők főként az idősebb és a mostani 20–30 éves fiatalok), akikre alapozva felcsillan némi reménysugár az elmozdulás irányába. Vannak, akik a saját érdekeiket helyezik előtérbe, akik nem tanultak a válságból, továbbra is úgy gondolják, hogy a saját jólétük függetleníthető a makrogazdaságok működésétől. És akadnak, akik képesek a pénz értékét a helyén kezelni. A pénzügyi világ vezetőinek az első és a harmadik csoportból kell kikerülniük, hiszen csak általuk biztosítható a rendszer hosszú távú és viszonylag zavartalan működése. Ha a gazdaság végre tanulna a 2000-es években sorozatban elkövetett hibákból, körültekintően választaná ki a döntéshozóit, akkor bízhatnánk abban, hogy a 2008-as, majd az utána következő eseménysorozat a következő emberöltőben nem fordul elő többször, amire sajnos elég kicsi esély mutatkozik.

JEGYZETEK

- ¹ Az írás az EMMI Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.
- ² Dawid Bunikowski: *Ethics and Business Ethics, and the Financial Crisis. About Axiology and Business: History of Slavery is Like a Circle*. *Quaestio Iuris*, Vol. 8, No. 1., 2015, 458–488.
- ³ Archie B. Carroll: *The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*. *Business Horizons*, Vol. 34, No. 4., 1991, 39–48.
- ⁴ Aliza D. Racelis: *Examining the Global Financial Crisis from a Virtue Theory Lens*. *Asia-Pacific Social Science Review*, Vol. 14, No. 2., 2014, 23–38.
- ⁵ Bernard M. Bass – Ruth Bass: *The Bass Handbook of Leadership. Theory, Research, and Managerial Applications*. Free Press, New York, 2008.
- ⁶ Samuel Cameron: *The Economics of Sin: Rational Choice or No Choice at All?* Cheltenham – Northampton, 2002.
- ⁷ Csaba Lentner – Cecília Szigeti – Anita Borzán: *New Dimension of Banks Social Responsibility*. In: Abstracts of the 3rd International Conference of Economic Sciences: Sustainable Economics – Community Strategies. Eds: Viktória Sente et al., Kaposvári Egyetem, Kaposvár, 2011.
- ⁸ Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor: *A központi bankok társadalmi felelőssége*. *Vezetéstudomány*, 2015/9–10., 35–47. o.
- ⁹ William A. Sahlman: *Management and the Financial Crisis*. Harvard Business School Working Paper, 10-033., 2009. www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/10-033.pdf (Letöltés: 2013. január 14.)

- ¹⁰ Stijn Claessens et al.: *Lessons and Policy Implications from the Global Financial Crises*. IMF Working Paper, WP/10/44, February 2010. www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1044.pdf (Letöltés: 2012. november 24.)
- ¹¹ Tom Burgis: *Dark money: London's dirty secret*. Financial Times, 2016. www.ft.com/cms/s/2/1d805534-1185-11e6-839f-2922947098f0.html (Letöltés: 2016. június 12.)
- ¹² Baritz Sarolta Laura: „Mi az ember, hogy megemlékezel róla...”. *A homo economicus és a homo reciprocans – erényetikai szemszögből*. Polgári Szemle, 2013/3–6. www.polgariszemle.hu/?view=v_article&ID=554
- ¹³ Tóth Gergely: *Gazdasággép. A fenntartható fejlődés közgazdaságtanának kettős története*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- ¹⁴ Alan S. Blinder: *After the music stopped the financial crisis, the response, and the work ahead*. Penguin Press, New York, 2013.
- ¹⁵ David Knights: *In Denial: Leadership, Ethics and the Financial Crisis*. Research Gate, 2015.
- ¹⁶ XVI. Benedek pápa: *Caritas in veritate*. Vatican, 2009. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=397> (Letöltés: 2016. február 14.)
- ¹⁷ Bunikowski, i. m.
- ¹⁸ Kim Cameron: *Responsible Leadership as Virtuous Leadership*. Journal of Business Ethics, Vol. 98, No. 1., 2011, 25–35.
- ¹⁹ „Economics of sin”.
- ²⁰ Hao Han: *Ethical financial institution: the ethics arisen from financial crisis*. Conference paper, 2014. www.researchgate.net/publication/265192823_Ethical_financial_institutionthe_ethics_arisen_from_financial_crisis (Letöltés: 2016. november 25.)
- ²¹ Ezen pénzügyi intézmény bedőlésétől számítjuk a 21. század legnagyobb válságának kezdetét.
- ²² Ezúton szeretném a köszönetemet kifejezni azon válaszadóknak és az Óbudai Egyetem hallgatóinak, akik a kutatásban segítséget nyújtottak, és akiknek köszönhetően a 3736 fős minta összeállt.
- ²³ Az 1-es érték a teljes egyet nem értést, a 4-es érték pedig a teljes egyetértést jelentette.
- ²⁴ Világos színnel a három legmagasabb értéket adó szegmens, sötétebb színnel pedig a három legkisebb átlagot adó szegmenst emeltem ki.
- ²⁵ Ágnes Csiszárík-Kocsir – János Varga – Mónika Fodor: *The value based analysis of the financial culture*. The Journal of Macro Trends in Social Science, Vol. 2, Issue 1., 2016, 89–100.